

Kurusa Anna¹

Cigányok előítélete az igazságszolgáltatásban

Bevezetés

„Ne ítéljete, hogy ne ítéltessetek.”²

A Biblia is említi az előítéletet és sztereotípiát több helyen; kizárólag nemzete, nyelve, hovatarozása alapján elítélni embert nem lehet, ezt már a Biblia is leszögezte. Azt figyelembe véve, amit Mózes 1. könyvében mond a teremtésről, köztünk nincs különbség, hiszen minden embert Isten teremtett:

„És monda Isten: Teremtsünk embert a mi képünkre és hasonlatosságunkra; és uralkodjék a tenger halain, az ég madarain, a barmokon, mind az egész földön, és a földön csúszó-mászó mindenféle állatokon. Teremté tehát az Isten az embert az ő képére, Isten képére teremté őt: férfivá és asszonnyá teremté őket.”³

Attól, hogy Isten pártatlan és mindenkit ugyanúgy szeret, nekünk is így kell tenni? Nekünk is teljes egészében előítélettől mentesnek kell lennünk? Mi lenne, ha nem kategorizálnánk hovatarozása alapján egy csoportot, személyt; ha nem lennének várakozásaink? Vajon mi lenne velünk sztereotípiák nélkül?

Ezt a kérdést már előttem Hunyady György is feltette.⁴ A válasz egyszerű, a sztereotípiák nélkülözhetetlenek. Elengedhetetlen az emberek megismerésében a sztereotípiák, főleg a kategorizálás. A sztereotípiáktól való elszakadás irreális lenne, hiszen nem tudjuk a korábbi tapasztalatainkat, és az élményeinket semmissé tenni, azok határoznak meg minket. Minden egyes új személyt kategorizálunk, férfi-nő, magyar-nem magyar, tanult-nem tanult, ezek nagyon egyszerűnek tűnnek, de tudat alatt is végigmegyünk ezeken. Ebből jön a következő kérdés, kordában tudjuk tartani előítéleteinket? És a bírák mentesek a sztereotíp és előítéletes gondolkodástól? A bírák feladata az igazságszolgáltatás,⁵ nem saját előítéleteik felszínre hozása, hanem az anyagi igazságot, azaz valamennyi a perre nézve döntő körülmény valós tényállását megállapítsák. Maradékalanul azonban ők sem tudják háttérbe szorítani meglévő sztereotíp gondolataikat.

Szeretném, ha a dolgozatom inkább egy problémafelvetés lenne, mint egy kutatás eredménye. Több el nem dönthető kérdésfeltevést szeretnék magamnak, és az olvasónak is tenni, lesz, amire nem fogok tudni válaszolni, hiszen ezek a kérdések túlnőnek egyénünkön. Szeretném mindazt a tudást átadni, amit a tanulmányok, és irodalmak olvasása során magammal hoztam.

Előítélet versus sztereotípiák

"Milyen sivár az a kor, melyben könnyebb egy atomot szétrombolni, mint egy előítéletet!"
*Albert Einstein*⁶

Az előző oldalon a sztereotípiák és az előítélet szavakkal dobálóztam, de le szeretném szögezni ennek a két különböző szónak a jelentését. A sztereotípiák egyoldalú képet fest egy adott csoportnak a jellemzőnek tartott tulajdonságairól; túlegyszerűsített általánosítások emberek csoportjairól. Legfőképp faji, etnikai nemzeti sztereotípiákról lehet szó, akár viselkedésre vagy

¹ Joghallgató, SZTE Állam- és Jogtudományi Kar.

² Máté evangéliuma 7:1

³ Mózes könyve 1:26

⁴ Hunyady György: Mi lenne velünk sztereotípiák nélkül? In: Magyar Pszichológiai Szemle, 2011/2. szám, 215.

⁵ Be. 11. § (1) bekezdés

⁶ <https://www.citatum.hu/idezet/7356>

fizikai adottságra is vonatkozhatnak. Nem minden esetben negatív csengésűek: a magyar nők szépek, a skandinávok szőkék. Más oldalról pedig lehet sztereotípiák, hogy a skótok zsugoriak. Ezeknek akár van alapja akár nincs, de a legtöbb esetben az igazságtalanságot szítja. Származhat személyes tapasztalatból, vagy család, barát elmondása útján, de mivel az egész embercsoportot teljeskörűen sosem fogjuk tudni feltérképezni, így ezek az általánosítások sosem az egészre vonatkoznak. Ezek a sztereotípiák automatikusan befolyásolják cselekvéseinket, elfogultak leszünk a magyar nőkkel szemben, hiszen tudjuk, hogy szépek, de fenntartásaink lesznek a skótokkal szemben, mert általánosan elfogadott, hogy a skótok fősvények.

Kialakulásuk egyszerű magyarázata, hogy agyunk folyamatosan általánosít és kategorizál. Csakis csoportosan lehet eldönteni, hogy valami jó vagy rossz, ha korábban találkoztunk már egy hasonló dologgal, akkor azt már be tudtuk egy adott csoportba skatulyázni, így nem kell alaposan megismerni újra és újra. A túláltalánosítás egyik eredménye, hogy folyamatosan kategóriákat állítunk fel, a mindennapos kapott impulzusokat kategóriákba soroljuk. Ha látjuk, hogy sötét felhők vannak az égen, gondolhatjuk megalapozottan, hogy esni fog. Várakozásaink ellentéte is bekövetkezhet, és nem fog esni, de mi a jelen lehetőségekhez képest megfelelő kategóriát használtunk. Allport ezen kívül egy nagyszerű példát hozott a kategorizálásra. Adott egy haditengerészeti felcser, aki a betegekkel kapcsolatban csak 2 kategóriát ismert. A problémákra, amit látni lehetett jódot írt fel, amit nem lehetett látni arra hashajtót.⁷ A felcsernek csak e kettő közül kellett dönteni, és egész pályafutása ebből állt, nulla erőfeszítést kellett tennie. Ma már tudjuk, hogy az orvostudomány nem csak ebbe a kettő megoldásba merül ki, de ezzel a példával nagyszerűen lehet ismertetni a túláltalánosítás problémáját.

Ha látunk egy képet egy virágról, akkor valami jó dolog jut eszünkbe, például: illatos, szép, színes. Ugyanígy bármi mással kapcsolatban is van egy tipizálásunk, legyen az egy etnikum egy nemzet. A németek tekintetében a minőség és precizitás juthat eszünkbe, míg a cigányok tekintetében valamely negatív tulajdonság jut a felszínre. Mind tudatalatti és korábbi tapasztalatok alapján gondolunk ezekre a megállapításokra. Ezek az előzetes ítéletek befolyásolják a viselkedésünket, esetleg nem fogunk a buszon cigány mellé ülni, vagy a váróban inkább állunk, ha csak mellette van hely. Az a legnagyobb probléma, hogy ezeket az általánosításokat valójában egy maroknyi cigány ember viselkedéséből szűrjük le. A virágokkal kapcsolatos pozitív élményekből akár több száz is lehet életünkben, így megfelelően jutunk arra a következtetésre, hogy az a virág, amivel épp dolgunk van szintén illatos, mint a többi. Esetleg egy szórakozóhelyen belénk kötött egy cigány származású? A későbbiekben fenntartásaink lesznek azzal a kisebbséggel, csak egyetlen ember magatartásából kiindulva. Nem fogunk kapcsolatot teremteni velük, mert mi van, ha minden cigány olyan, mint a szórakozóhelybeli személy volt. Sosem fogjuk megtudni, hogy a cigányok mennyire is becsületes és tisztességes emberek is, ha a sztereotípiák köztünk állnak. Ezért is kell megadni minden embernek a lehetőséget, és valamennyire nyitott gondolkodással lenni. Az előítéletek és sztereotípiák a zárt gondolkodású emberek körében tipikusabbak, akik saját nézeteikhez viszonyulnak, és dogmatikusak. A nyitott gondolkodásúak képesek mérlegelni igazságtartalmuk alapján a helyzeteket.

A sztereotípiák fogalmával szorosan összefügg az előítélet, a sztereotípiák képezik a magját az előítéletnek. Az előítélet meghatározása többféleképpen történhet, legegyszerűbben, és szó szerinti értelemben „elő-ítéletről” van szó, vagyis a tapasztalás előtti, legtöbbször hibás értékítélet lenne. „*A rossz feltételezése másokról kellő bizonyíték nélkül.*”⁸ Allport írta ezt könyvében, de ő is arra jutott, hogy ez nem megfelelő megfogalmazása lenne az előítéletnek. Az előítéletnek 2 oldala van, pozitív és negatív, de Allport fogalma a pozitív oldalra nem tér ki. A fogalom a „rossz” szót használja, minthogy az lenne, ami az előítélet alapja lenne. De mi

⁷ ALLPORT, GORDON W.: *Az előítélet*. Osiris Kiadó. Budapest. 1999 50-51.

⁸ ALLPORT: i. m., 34.

lehet rossz? *Az előítélet valamely személlyel szemben érzett idegenkedő vagy ellenséges attitűd, melynek alapja pusztán annyiban van, hogy az illető személy egy adott csoporthoz tartozik, és ennek következtében feltételezik róla, hogy a csoportnak tulajdonított negatív tulajdonságokkal ő is rendelkezik.*⁹ Ebben a megfogalmazásban már értelmet nyer, hogy mi lenne az a rossz, amire korábban utalt a szerző. A rossz tehát az adott csoport egyik negatív tulajdonsága lenne, de az előítélet pozitív oldala még mindig nem került említésre.

Annak az érdekében, hogy világos legyen az előítélet fogalma az attitűdöt is meg kell határozni. Ezt a szót most használom elsőnek, és ez a szó lenne az egyike a három, talán legfontosabb szónak, ami az előítélet kapcsán vizsgálatra kerül. Az első kettő a sztereotípiát és a kategorizálást lenne, amelyekről már tettem említést. Nézzük is mi lehet az attitűd: „*Az attitűd a tapasztalat révén szerveződött mentális és idegi készenléti állapot, amely irányító vagy dinamikus hatást gyakorol az egyén reagálására mindazon tárgyak és helyzetek irányában, amelyekre az attitűd vonatkozik.*”¹⁰ A sztereotípiák kérdéskörében az attitűd kognitív, más néven megismerő, gondolati funkciói a hangsúlyosak, például: „A munkanélküliek tehetnek arról, hogy kitétek őket az utcára.” Az előítéletnél az érzelmi funkciók lépnek előtérbe, „Nem szeretem a cigányokat.” Az attitűd viselkedéses komponense a diszkriminációnál lesz fontos: „Ha meglátok egy feketét, akkor messziről elkerülöm.” Az attitűd a lehető legegyszerűbben úgy mondható el, hogy jellemző viselkedés, ez tükrözi, hogy dolgainkban hogy foglalunk állást. Rengeteg helyen található meg az előítélet megfogalmazása és többé-kevésbé nem tér ki az előítélet pozitív oldalára, vagy csak egyszerűen nem teljes körű meghatározás lenne. Legfőképp negatív előítélet létezik, de létezik elfogultságon alapuló pozitív előítélet. „A balkezes emberek mind nagyon okosak.”, itt pozitív ítéletről van szó, hiszen a balkezes emberek egy jó tulajdonságát helyezi a központba. Tanulva a korábban olvasott előítélet fogalmakból, próbát tettem és én is meghatároztam az előítéletet:

Az előítélet valamely személlyel szemben érzett kedvező vagy kedvezőtlen attitűd, ami személyes tapasztalat útján, vagy környezetünktől származik, tárgyi bizonyítékok és igazságra való törekvés nélkül alakul ki, ezáltal hibás és félreismert tudást takar, amely alapja a társadalmi csoport negatív vagy pozitív tulajdonsága.

Az előítélet és sztereotípiák kapcsolata az lenne, hogy az előítéletet mindig kíséri a sztereotípiát. Az előítéletes emberek sosem ismeri be, hogy tévednek, hiszen saját igazukban hisznek. Akkor beszélhetünk tényleges előítéletről, ha az új ismeretek tekintetében sem vagyunk képesek változtatni eredeti előítéletes meggyőződésünkön. Az előítélet nem képes racionális magyarázat után sem megváltozni, de egy egyszerű tévedés egy etnikummal kapcsolatban képes rá.

Cigányság

Előítélet az igazságszolgáltatásban

„A »cigányság« mint kategória nem elsődlegesen faji alapon értelmezhető, hanem az ekként jelzett életformát követő, faji hovatartozástól függetlenül a lakosságnak egy elkülönült, a többségi társadalom hagyományos értékeit és a már hivatkozott jogszabályok által is védett értékeket semmibe vevő csoportjaként, akik egy bizonyos munkakerülő életforma, a magántulajdont, együttélési normákat nem tisztelő erkölcsi felfogás követői.”²⁰

Az előítélet és a sztereotípiák, ugyanúgy ahogy ott van mindennapjainkban, az igazságszolgáltatásban is megtalálható. Az igazságszolgáltatás szempontjából is fontos a merev vagy a rugalmas gondolkodás, az ítéletalkotásunk egy helyzetben. Van egy elképzelésünk

⁹ ALLPORT: i. m., 36.

¹⁰ ALLPORT (1935)

²⁰ Dr. Mucsi Erika bírónő egy ítéletének indokolásában írta ezt az előítéletes kijelentést.

mindenről, egy előzetes várákozásunk, hogy milyen lesz a mai nap, vagy, hogy milyen szokott lenni egy orvosi vizsgálat. A bűncselekményekről is kell, hogy legyen valami elképzelésünk. Tegyük fel, hogy szemtanúk vagyunk egy bolti lopásnál, és a visszaemlékezéskor feltörnek előítéleteink. Nem láttuk az arcát, de tudjuk, hogy férfi volt, előzetes ítéletünk alapján lehet, azt vallanánk, hogy egy cigány elkövetővel volt dolgunk. Olyan plusz információkat vagyunk képesek hozzáadni az eseményhez, amit nem is láttunk, vagy meg sem történt.

A forгатókönyv elmélet alapján lehetséges, hogy összefüggő vallomásokot adnak a tanúk, amely információkat nem tudunk, egy sztereotípián alapján fogjuk behelyettesíteni.²¹ Nagyszerű példa a forгатókönyv elméletre egy büntetőügy, amikor egy férfit életveszélyesen megszártak. Több ember vallotta azt, hogy látta a férfit kezében sörösüveggel, de ezzel szemben kimutatták, hogy a sértett vérében nem volt alkohol.²² Az emberek hajlamosak észrevenni azt, amit vártak, hogy megtörténjen, de ami nem illik bele a kialakított képbe, azt elkerüli figyelmüket.

A sztereotíp gondolkodás vonatkozik a bírákra is? Meggyőződése természetesen lehet egy bírának, de az igazságtalan ítélkezéshez vezetne. A bíró arra teszi esküjét, hogy a jogszabályok alapján hozza meg döntését, nem személyes véleménye szerint. Amennyiben a bíróság első megérzése ésszerű, addig nincs probléma. Egy tapasztalt bírónak egy büntetőügy esetében azonnal van egy kialakult képe korábbi eseteiből kiindulva, de nem előítélete.

Cigánysággal kapcsolatos előítélet az igazságszolgáltatásban

Kifejezetten nehéz kutatni, és vizsgálni a cigányokkal kapcsolatos előítéletet, már említettem, hogy nehezen behatárolható a cigány népszerűség. Egyszerűen a népszámláláson sem vallják magukat cigánynak, inkább magyarnak. Az ellenük indított eljárásokban hovatartozásuk nincs feltüntetve, kideríteni csakis úgy lehet az elkövető nemzetiségét, ha eljáró ügyvéd, ügyész, bírót vagy valamely érintettet kérdezzük konkrétan róla. Loss Sándor (1961-2004) neve a magyar cigány helyzettel kapcsolatban többször előjön, legfőképp egy jelentős kutatás kapcsán, amiről én is szót szeretnék ejteni. 2001-ben publikált próbakutatás vezetője volt Loss Sándor, a kutatás neve „A törvény előtti egyenlőség elvének érvényesülése a büntetőeljárásban cigány és nem cigány terheltek esetén”. Rengeteg kritikus pontra hívta fel a figyelmet a próbakutatás, amely 146 ügyiratot dolgoz fel, majd őt követően a nagyobb szabású kutatásban már 1147db aktát vizsgáltak át.

A kutatásban 3 bűncselekményformát vettek alapul, lopás vétsége, lopás büntette és rablás büntette szolgáltak mintaként. Ezek olyan formák, amelyekben a cigány és nem cigány elkövetők egyaránt vannak. Miskolc és Budapest városában kerestek eseteket, azért ebben a két városban, mert mindkettő közepesen roma sűrűségű. A kutatás alatt szükség volt az ügyvédek együttműködésére, amit az esetek többségében megkaptak, de mégis voltak, akik nem akarták kivenni részük a kutatásból.

Az előzetes letartóztatás egy döntő pontja az eljárásnak, hiszen akár éveket is tölthet előzetesben az elkövető tárgyalása előtt. Be. 129. § (2) bekezdés a)–d) pontjaiban rögzített különös okok valamelyikének meg kell jelennie az indokolásban. Mégis ezek az indokolások többször nem állják meg helyüket, és végső esetben a Strasbouban székelő Emberi Jogok Európai Bíróságához tud fordulni a sértett. Mégis a kutatásban kiderült, hogy a cigány terheltek esetében 50%-ban rendelnek el előzetes letartóztatást, míg nem cigányok esetében csak 40,8%-ban. A cigányok átlagosan az eljárás 179. napján kerülnek előzetesbe, a nem cigányok már a 102. napon. Ez egy fontos kérdést vet fel. A cigányok esetében mi az oka a későbbi előzetes letartóztatás alá helyezésnek? Hiszen a kettő idő közt képes lehet elrejtőzni, vagy akár

²¹ BOWER, GORDON H./BLACK, JOHN. B./TURNER, TERRENCE. J.: *Forгатókönyvek szövegre való emlékezésben*. In László János (szerk.): Válogatás a szociális megismerés szakirodalmából. Kézirat, Tankönyvkiadó, Eötvös Lóránt Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar, Budapest, 148–203. o

²² Hajdú Bihar Megyei Bíróság B. 621/2004/38, Debreceni Ítéltábla Bf. II. 141/2005.

bűncselekményt ismételni. Lenne adat arról is, hogy milyen hosszan vannak előzetesben, a cigányok átlagosan 385 napot, míg a nem cigányok 232 napot. A probléma az lenne, hogy a bírák a bűncselekmény súlya alapján vonnak le következtetést, így sztereotípiákat használnak. A bűncselekmény súlya alapján még nem kellene elrendelni az előzetes letartóztatást. Annak a tudatában, hogy a kutatás kitért az elkövetési értékre is, cigányok esetében 152 ezer forint volt, míg nem cigány terheltek esetében az elkövetési érték több mint a duplája volt 326 ezer forint. Nem mondható ki hogy a bűncselekmény súlyosabb lenne cigány elkövetők esetében csak az értékre viszonyítva.

Összegezve a kutatás néhány eredményét, a teljes eljárás hossza a cigányok esetében 7 hónappal több, mint nem cigányoknál. Letöltendő szabadságvesztés tartalmát nézve, a két csoport közt fél év különbség mutatkozik, szintén a cigány elkövetők hátrányára. A próbakutatás alapján eltérő bánásmódot valószínűsíthetünk cigány és nem cigány elkövetők esetében.²³

Záró gondolat

Az általánosítás hibás eredményekhez, helytelen következtetésekhez vezet minket, mint ahogy az igazságszolgáltatást is. A bírák egy nagy problémája a prejudikálás. Egy bírónak nem lehet prekoncepciója, a döntés meghozataláig mindenre nyitottnak kell lennie. A nyitott gondolkodást mégis legtöbbször erénynek titulálják. Az új tapasztalatainkat a meglévők alapján fogjuk tudni bírálni, nincs arra lehetőség, hogy minden új történést a maga jogán ítéljük meg. És ha így tennénk, ilyenkor mi hasznát vennénk a múltbéli tapasztalatoknak?

„A szakadatlanul nyitott gondolkodás szakadatlanul üres gondolkodássá válik.”²⁴

²³ LOSS SÁNDOR: A törvény előtti egyenlőség elvének érvényesülése a büntetőeljárásbancigány és nem cigány terheltek esetén. In: Szabadfalvi József (szerk.): Facultas nascitur. 20 éves a jogászképzés Miskolcon. Bíbor Kiadó, Miskolc, 2001, 283-306.

²⁴ Allport 50.o Bertrand Russel.

Felhasznált irodalom:

Roma Sajtóközpont, Index: Mindenki Cigány, aki bűnöző? Index. 2014.

https://index.hu/belfold/2014/04/24/mindenki_cigany_aki_bunozo/

https://hu.wikipedia.org/wiki/Loss_S%C3%A1ndor

Tauber István: A cigánysággal kapcsolatos előítéletek problémái

[https://www.sulinet.hu/oroksegtar/data/magyarorszagi_nemzetisegek/romak/periferian_roma](https://www.sulinet.hu/oroksegtar/data/magyarorszagi_nemzetisegek/romak/periferian_roma_szociologiai_tanulmanyok/pages/016_A_ciganysaggal_kapcsolatos_eloiteletek.htm)

[szociologiai_tanulmanyok/pages/016_A_ciganysaggal_kapcsolatos_eloiteletek.htm](https://www.sulinet.hu/oroksegtar/data/magyarorszagi_nemzetisegek/romak/periferian_roma_szociologiai_tanulmanyok/pages/016_A_ciganysaggal_kapcsolatos_eloiteletek.htm)

Horváth Ferenc: Előítéletek, cigányellenesség. Debreciner. 2019.

https://www.debreciner.hu/cikk/1174_eloiteletek_ciganyellenesseg

Elek Balázs: A sztereotípiák szerepe a bizonyítási eljárásban

https://debreceniitlotabla.birosag.hu/sites/default/files/field_attachment/sztereotipiak.pdf

Sereg András: Ítéletek és előítéletek - Empátia, szimpátia a tárgyalóteremben. Jogi fórum. 2013.

<https://www.jogiforum.hu/hirek/29013>

Allport, Gordon W.: Az előítélet, Osiris Kiadó, Budapest, 1999

Nemere István: Cigányok, Anno Kiadó, Budapest, 2010

Hunyady György: Mi lenne velünk sztereotípiák nélkül?, In: Magyar Pszichológiai Szemle, 2011/2. szám, 215

Csontó Erzsébet: Sztereotípiák Magyarországon a rendszerváltástól napjainkig, Debrecen, 2007, 9.

Loss Sándor: A törvény előtti egyenlőség elvének érvényesülése a büntetőeljárásbancigány és nem cigány terheltek esetén. In: Szabadfalvi József (szerk.): Facultas nascitur. 20 éves a jogászképzés Miskolcon. Bíbor Kiadó, Miskolc, 2001, 283-306.